

Forfatter: Brandes, Georg

Titel: England

Citation: Brandes, Georg: "England", i Brandes, Georg: *Samlede Skrifter*, 1899-1910, s. 303.
Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/catalog/adl-texts-brandes11tom-shoot-workid56390/facsimile.pdf> (tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: Samlede Skrifter

Vers, og dog var han dømpet, stilfærdig, stilfuld og velopdragen som en ægte Fiane. Hvor var det vemodigt at se ham i de sidste Aar, da Sygdom havde hærget ham og næsten lukket hans Øre for Livets Lyd!

Omtrent et Tiaar før ham døde kun 29 Aar gammel hans Ven og Kritiker, den unge Videnskabsmand, hvis Omgang havde størst Indflydelse paa Udviklingen af hans Talent, *Hjalmar Nejjlick*, Psykolog, Psykofysiker og æstetisk Kritiker af Rang. Ingen, der har set ham, kan nogensinde glemme hans smukke, ildfulde Skikkelse med de usædvanligt straalende Øjne. Hvor venligt sindede mod Danmark end Finner ofte er, har neppe nogen havt Danmark kært som han, for hvem Kjøbenhavn var, som han skrev, *et sandt Paradis*. Han oversaa de Danskes Fejl for kun at glæde sig ved deres gode Egenskaber. Vi Danske glemmer ham ikke, at han har skrevet: «Nej, leve Danmark! I dets to Millioner Hoveder er der mere sund Sans end i det store Fædrelands fyrretyve Millioner», om vi end har sund Fornuft nok til ikke at lade denne Ros stige os saaledes til Hovedet, at vi glemmer de virkelige Forhold. Dog vi svarer med et: «Leve Finland! I dets to Millioner Hjerter er der mere Kultur end i det store Nabolands hundrede og tyve Millioner.»

Den, der som Yngling har lyttet til Kalevalas og Runebergs Melodier, som Mand har staaet ved Imatras Fald og ved Salmæsøens fængslende Kyster og efterhaanden har lært næsten Alt at kende hvad Suomilandet har af Sjældent og Udmærket paa Aandens Omraade, vil istemme Raabet med endnu større Varme end Andre.

ENGLAND

INDTRYK FRA LONDON

(1896)

I

Med en Bekendt kørte jeg i aaben Hansom en Efteraarsaften langs Kensington Garden. Det var henad Teatertid. En fin Taage indhyllede Huse og Gader og Havens Træer; alt var stærkt oplyst, og gennem Sølvtaagen skinnede Hundreder og atter Hundreder af hurtigt bevægede Lygter fra de Vogne, der i tætte Skarer rullede hinanden forbi og atter mødtes.

Aa mit smukke London! udbød min Ledsager.

Jeg studsede en Kende ved Ordet. Saa følte jeg dets Sandhed. Ja, London var en saadan Aften virkelig saare smuk. Vei saa vi ikke stort mere end Omrids af svære Bygninger, en Kontur af et Monument og de nærmeste ilsomme Fodgængere og Heste. Men disse tusind sig flyttende Stjernelys i den lette Taage var smukke. Dette umædelige Liv, denne lydløse Hasten over den ypperlige Træbrolægning, der udelukker al Larm, denne Kraftudfoldelse havde sin Skønhed. Dette var smukt, ikke med en tydelig, arkitektonisk eller haandgribelig Skønhed, men med en fin malerisk Skønhed, som neppe Nogen har gengivet med den Forstaaelse og den kunstneriske Følelse som Whistler i sine Notturner fra Themsen. Og vi talte sammen om denne sjældne og sære Kunstner og hans aandfulde Tegninger, af hvilke der var en kostbar Samling i det Hus, hvor jeg ved min Ankomst modtog nogle Dages Gæstfrihed, og om den skalkagtige Samling af

hans stridbare Artikler, som han har udgivet under den morsomme Titel *The gentle art of making enemies* (Den ædle Kunst at skabe sig Fjender), en sand Guldgrube af overlegen Kunstner-Uforskammethed og stridslysten Verdensmands-Ironi. Det morede mig i sin Tid i Haarlem, at den hollandske Forfatter, som kender Whistler bedst, fandt Lighed mellem hans ironiske Samtaleform og en dansk Skribents, der i Sammenligning med ham dog visse- lig er «en beskeden Flue», og det har forundret mig at høre samme Udtalelse bekræftet ved et Udbrud i en helt forskellig Kres i Paris.

Det var en Morgen nogle Uger efter, en sollys Søndag- morgen, at jeg, efter at have siddet i Westminster-Abbediet under Gudstjenesten og ladet Blikket hvile paa de smukke Statuer af Beaconsfield, Canning og Robert Peel, traadte udenfor, først sammenlignede Billedstøtterne af Statsmændene derinde med dem af de samme Mænd udenfor paa Pladsen og saa gik midt ud paa Westminsterbroen og saa mig omkring, saa ned ad Floden til højre og venstre og betragtede den mægtige Parlamentsbygning, der med sin umaadelige Hovedfacade strækker sig langs Themsen. Og for anden Gang fandt jeg London smuk; smuk ved sit Ud- tryk af grundmuret britisk Vælde.

Den, der kommer fra et Land, hvor Ordene *Lidenhed* og *smaa Forhold* hver Dag springer fra Folks Læber, og hvor Luften er fuld af al den Smaalighed, der uafbrudt avles — Den føler sig betaget i en Stad, hvor alle offentlige Bygninger og alt offent- ligt Liv bærer Vidnesbyrd om Storhed, ældgammel og endnu stadigt stigende Magt.

London frembyder sig for Øjet som en By, hvor alt værdi- fuldt, der har kunnet bevares, er blevet bevaret. Ingen Vandal- isme har nedbrudt sligt. Aldrig var her en Erobrer, og den korte Borgerkrig under Karl I har i hele den nyere Kultur- tidsalder været den eneste Krig. England er Fortidstroskabens Land, og intet Sted er den skøn som her; ja man kunde sige: intet Sted er den skøn uden her, fordi den her alene i Verden enes med Frisind, og med et Frisind, der ikke er af igaar eller fra ifjor eller fra forrige Aarhundrede, men som — om end saare langt fra at være ubetinget og altomfattende — politisk har staaet sin Prøve. Der gives en engelsk Indskrænkethed, som ikke er et Haar bedre end Indskrænketheden ellers i Europa; men intet Folk har som det engelske været den politiske Friheds

Værge, og intet Land har som England været det politiske Fristed. Da Palmerston i 1858 paa Napoleon III's Anmodning efter Orsini's Mordforsøg forelagde Parlamentet et Lovforslag, der indskrænkede Asylretten, viste det sig, hvad Rod Forestillingen om England som Fristedet havde slaaset i Sindene. Harmen over Forslaget fejede den folkekære Minister bort.

Som der er stor Stil i engelsk Fortidstroskab og engelsk Frisind, saaledes i Englands erobrende Fremskriden. Det romerske Imperium var snevert i Omfang i Sammenligning med det britiske, og ikke uden Spænding og Uro tænker man paa den Dag, da dette Imperium skal kæmpe med det russiske om Herredømmet over Jorden.

Englændernes Natursans og Virkelighedssans udgør deres Storhed i Videnskab og Kunst. Tildels i Kraft af den, tildels i Kraft af deres praktiske Anlæg og virksomme Udboldenhed er de Handlingens Mænd, og den store Foretagsomhed er dem egen. Deres Handlekraft har gjort dem til den personlige Selvstændigheds ypperste Dyrkere og Bærere, maaske ogsaa egenkærlige og selvgode som intet andet Folk paa Jorden.

Selv den, hvem det engelske Temperament er ganske fremmed, føler Glæde ved at fordybe sig i engelsk Aand.

II

Et Land personliggøres let for En i en eller anden repræsentativ Personlighed.

I min Ungdom var England mig *Stuart Mill's* Fædreland. Mill var den af alle de Mænd, jeg personlig havde kendt, som paa mig havde gjort det klareste Indtryk af Storhed. Store Talenter havde jeg allerede da kendt nok af; men af store Mænd ingen uden ham. Og ham var det, hvem jeg søgte i England.

Senere blev England mig *Shelley's* Land. Jeg havde forelsket mig i Shelley paa en Tid, da han i Danmark var saa ubekendt, at Ungdommen end ikke havde hørt hans Navn. Da jeg for første Gang vilde tale offentlig om ham og med tydelig Haandskrift meddelte Studenterforeningen mit Foredrags Titel, bekendtgjorde man ikke desmindre et Foredrag om Schelling;

man troede, jeg havde skrevet forkert; Navnet Shelley sagde i Datidens Øren intet. — Shelley er det lyseste, fineste Udtryk for engelsk Frisind, og for Frisind især paa de Omraader, hvor Englænderen ellers i Reglen er ufri; han er desuden det aandigste Udtryk for den rene Lyrisk, der altid har blomstret paa engelsk Grund.

Det England, jeg nu søgte, var *Shakespeare's Land*. Det var ingen Levende i London, som drog mig dertil; det var mangfoldige Aar siden jeg havde opholdt mig der, og jeg havde ingen Forbindelser i England. Men Shakespeare drog mig. Jeg vilde være tilfreds, naar jeg i London og Stratford kunde indvinde Kundskab og Klarhed med Hensyn til mine Undersøgelser af Shakespeare og hans Tidsalder; jeg ventede mig intet derudover. Som Tilgift til hvad jeg havde haabet at indvinde fik jeg imidlertid en Berigelse med fyldige Indtryk, der langt overgik enhver Forventning, jeg havde kunnet nære.

Straks efter min Ankomst til London meldte Tjeneren min eneste Bekendt og Ven der i Byen, *Edmund Gosse*, ikke set af mig i 22 Aar. Et Gensyn efter saa mange Aars Forløb er paa vemodig Maade glædeligt. Man vilde være gaaet Vennen forbi paa Gaden. Han traadte ind, bredere af Skikkelse, fastere af Holdning, men med den gamle Hjertelighed i Væsen og det gode Smil. Hurtigt kendte jeg hans Ansigt igen. Han havde holdt sig ung; ikke et Haar var graaet paa hans blonde Hoved. Stor var Forandringen dog. Af den raske, febrilske urolige Yngling var bleven en Mand uden Attraa, hvis Tale røbede en stillfærdig Sikkerhed. Aldrig har jeg set en ung Sværmer med saa lyrisk Væsen som Edmund Gosse i Tyveaarsalderen. Det var som en Forvandling at se ham saa sat. Inderst inde havde han dog ikke forandret sig; sin Ungdoms Frisind havde han bevaret, sin Menneskelighed og sit Væsens Mildhed. Hans Sind var lyst nu som før; han gjorde straks det Indtryk af en lykkelig Mand, som senere Samliv med ham bekræftede, og han overraskede ved den sjældneste af alle Egenskaber, Trofasthed i Venskab.

Snart efter ham indfandt min Vært sig, den bekendte engelske Forlægger Mr. *Heinemann*. Han viste sig som den elskværdige og kloge Mand, jeg ventede at træffe i ham; et Forsyn for en fremmed Forfatter i London; en nogle og tredive-aarig Mand, der har rejst overalt, endog i Japan, der kender engelsk

Literatur og Kunst, engelsk Teatervæsen og alle ledende Personer i Kunst, Literatur og Teater i London.

Tre-fire Timer efter min Ankomst var jeg i British Museums Bibliotek; jeg vilde ikke spille én Dag. Til alt Held viste det sig, at den øverste Bibliotekar var en af mine Korrespondenter fra den Tid, da jeg var en Smule Medarbejder af *The Academy*, Dr. *Richard Garnett*. Vi havde vekslet Breve, men aldrig set hinanden. Han tog sig af mig som en Ven, anviste mig straks for Fremtiden en Plads bag den mægtige og smukke Læsesal i det store Værelse, som kaldes *Large Room*, hvor jeg havde et større Bord til min Raadighed, og hvor kun nogle faa Begunstigede har Sæde, og førte mig rundt i Biblioteket for at forestille mig for alle dets Embedsmænd og anmode dem om paa enhver Maade at være mig til Tjeneste. Det viste sig, at tre af disse Embedsmænd forstod nordiske Sprog. En af dem overraskede mig ved at sige de vanskelige Ord: *De Haderslevske Læreres Skole*; en anden, Mr. *Nisbet Bain*, havde lige udgivet en udførlig Levnedbeskrivelse af H. C. Andersen; Svensk forstodes og taltes nogenlunde af Mr. *John Naake*, den tjenstvilligste af alle Bibliotekets Embedsmænd, en siden 1863 landflygtig Polak, der nu var bleven en hel Engelskmand. (Af andre Lærde, der kunde læse de nordiske Sprog, traf jeg senere to, Mr. *Powell York*, Froude's Efterfølger som Professor i Historie ved Universitetet i Oxford, og den berømte Fyrst *Krapotkin*.)

Dr. *Garnett* og jeg mødtes som yngre i vor Kærlighed til *Shelley*, af hvis efterladte Papirer han besidder en Skat. Nu havde vi en Mængde Berøringspunkter. Han er meget mere end den elskværdigste og lærdeste Overbibliotekar over en Verden af Bøger; han er en fin Poet og en fremragende Literaturhistoriker. Blandt hans Skrifter er særligt tiltrækkende den Samling fantastiske og filosofiske Noveller, som har Titlen *The Twilight of the Gods*. Filosofiske er disse Fortællinger, næsten som *Voltaire's* eller som *Disraeli's Ixion i Himlen* eller som *Heyse's Den sidste Centaur*. Det Vid, der er nedlagt i dem, er overordenligt, en Skemt med religiøse og filosofiske Tankebygninger, som — trods sine milde Former — ikke kunde være mere dristig og mere overgivet. Der er tilmed en forfløjen Fantasi i den hele Udførelse. Det er Kaviar for den store Hob, men Læsningen bereder den finere og skønsommere Læser en Nydelse. Her taler en Discipel af *Shelley* som Nutids-Humorist.

Faa Bygninger udøver en Trolddom over Sindet som British Museum. Intet kan være hyggeligere end den umaadelige, straalformede Læsesal, hvis runde Vægge er dækkede med Bøger, og end de stille Rum bagved. Intet kan være mere praktisk indrettet. I ethvert Øjeblik staar alle de i alfabetisk Orden opstillede Kataloger til Ens Raadighed, og alt, hvad man ønsker at gøre sig bekendt med, bringes En straks. Snart er man kendt af alle, selv af Budene, som havde man sit hele Liv studeret der. Man fandt hver Formiddag sine Bøger fra Gaarsdagen fremlagte, fik en Stabel nye bragte til, og medens Øjet dvælede ved Salens varme Farver og fængsledes af et Solglimt, der tilbagekaste fra det blankpolerede Læne paa en Stol skinnede som en Stjerne, drømte Tankerne om megen ny Kundskab, og et og andet Indfald kom, og med det den behagelige Følelse af, at Rejsen ikke var gjort forgæves.

III

Et praktisk og handlekraftigt Folk, intet kunstnerisk Folk; man sander det i London daglig mere. Det har havt Tidsaldre, hvor det frembragte ypperlig Kunst, og det har havt nogle af de største Digtere i Verden, men Folkets Hu er ukunstnerisk.

Førsteforestilling af *Trilby* paa *Haymarket* Teatret. Ingen er her, som ikke har sikret sig Adgang Maaneder forud; thi dette betragtes som Sæsonens største *Première*. Man er spændt, fordi Du Maurier's Roman, hvoraf Stoffet er taget, er solgt i Hundredetusinder af Eksemplarer i England og Nordamerika, «hvor *Trilbyisme* er bleven en Religion». Forfatteren, en af Englands og *Punch's* ypperste Tegnere, var allerede som Tegner almenyndet; i Skuespillet har han ingen umiddelbar Del. Man er desuden spændt, fordi Hovedrollen skal udføres af en ung Debutantinde, Frøken *Dorothea Baird*, som endnu aldrig har optraadt i London. Det eneste, man sikkert vil vide om hende, er, at hun har velskåbte Fødder, da hun i Stykket skal gaa barfodet.

I Logen, i hvilken jeg som Indbudt har min Plads, befinder sig en Herre, der i sin tidlige Ungdom gik til Sydafrika for at prøve sin Lykke, efter at han som altfor fattig var bleven afvist af Faderen til den unge Pige, hvis Haand han bejlede til.

Han bad hende vente paa ham; ti Aar derefter kom hun til Afrika til ham og holdt Bryllup; efter 21 Aars Forløb er han vendt tilbage til England med en Formue, der giver ham en Million Kroner i aarlig Indtægt. Han er velopdragen, næsten beskeden, hans Frue elskværdig, dennes Søster, der længe har været i Afrika med Parret, frisk og smuk. Hun nærer forud en levende Interesse for Forestillingen, da hun har gaaet i Skole med Debutantinden.

Resultatet blev forsaavidt tilfredsstillende, som den unge Skuespillerinde gjorde en overvældende Lykke. Hun havde vitterlig ret velskabte og meget rene Fødder, men af et Omfang . . . de mindede om de Fødder, man ser paa Billedstøtter, der er ni Alen høje. Publikum var alt forud vundet for den hele Opførelse. Straks de første, ret tarvelige Repliker fremkaldte levende Bifald, og dette holdt sig og steg. Teatrets *manager* sagde mig, at Haymarket-Teatret endnu aldrig havde havt et saadant Held med sig.

Jeg mindes ikke, siden jeg engang i Kjøbenhavn saa *Ambrosias*, at have set noget saa flovt; intet Teaterstykke, jeg har set, har havt et saa meningsløst Indhold. At kalde dette dumt, var at sige det en Artighed; det var forbløffende, forstemmende idiotisk.

Og nu at se det fineste, rigeste Londoner-Publikum i Henrykkelse over dette haabløse Vaas, disse elendige Mindelser fra Murger's *Zigøjnerliv* og Dumas' *Kameliadame*, opkogte med Hypnotisme og Trolddom for voksne Paaitebørn!

Overfor os Prinsen og Prinsessen af Wales; over dem i en Loge den geniale Illustrator Aubrey Beardsley med nogle skrivende Damer; i Parkettet ikke faa Berømtheder, saaledes Englands ypperste Dramatiker Arthur Pinero og et i ethvert Tilfælde saare velhavende, sikkert ogsaa hvad man kalder højt dannet Publikum, og dette Publikum var henrevet; thi det var ingenlunde blot Galleriet, som jubede. Særlig gjorde det et dybt Indtryk, da Trilby længe efter Svengali's Død modtager et efter samme Død skrevet Brev fra ham — «jeg kender Haandskriften», siger hun — og dermed hans Portræt ☉: Skuespilleren selv staaende bag en Ramme i elektrisk Belysning.

Og til denne teatraliske Fornedrelse er Aar 1600's England sunket! Ingen nok saa grov, nok saa forstadsagtig Effekt var disse Tilhørere for stærk. Der optraadte en enkelt meget frem-

ragende Skuespiller, Teatrets Direktør Mr. Herbert Beerbohm-Tree, der som Svengali stadigt fyldte Scenen; men Stykkets Natur tvang ham ind i et til det Almueagtige overdrevet Spil.

Paa *Royal Lyceum Theatre* saa jeg med stor Fornøjelse Shakespeare's *Romeo og Julie*. Den hele Iscenesættelse, Udstyret, Kostymeringen osv. var for det første fuldstændig tilfredsstillende. Det var, som saa man Malerier af Pinturicchio levende for sig. Dernæst fremtryllede Fru *Patrick-Campbell* som Julie Stykkets Grundstemning, hensatte En i dets Verden. Beundringsværdigt fik hun Barnet, den sande Barnlighed i Julies Væsen frem. Fjortenaarig kunde hun vel ikke være; men sekstenaarig var hun. Hendes Dans paa Ballet var underfuld, en Skønhedsaabnbarelse, den højeste Ynde. Hun rakte En her som i et gyldent Bæger al Stykkets rige Poesi, og hendes Type var ægte italiensk; thi hendes Moder er en Italienerinde. Henrivende var hun ogsaa i Balkonscenen med Romeo; hendes allfor tydelige, i Englændernes Øre fremmedklingende Diktion kom en Fremmed vel tilpas. Iøvrigt havde hendes Fremstilling store Mangler. Hun oversprang af Træthed Monologen: *Gallop apace, you fiery-footed steeds* og gjorde os efter Forestillingen sin Undskyldning for det. Hun var eastonig, næsten udtryksløs, i Oprinnet med Ammen, i det med Munken, i det Oprin, hvor hun tømmer Giftbægeret, og i Dødsscenen. Men Helhedsindtrykket var alligevel mægtigt, uforglemmeligt tror jeg.

Højest betegnende for londonsk Kunstsans var imidlertid den Dom over Udførelsen, som man allevegne hørte: Mrs. Patrick Campbell var for gammel til Rollen; atter og atter anførtes det for fuidt Alvor, at hun i Virkeligheden var to og tredive Aar. En Kritiker havde ikke negtet sig at skrive det. «Naa! er det saa sandt, at jeg ser ud som jeg var 38 Aar?» raabte hun os imøde paa Scenen. I Stil med denne Anke var den Indvending, man stadigt hørte rettet mod hendes Udførelse af Hovedrollen i Pintero's: *The second Mrs. Tanqueray*, at hun havde spilt den kun allfor godt; hvis hun ikke selv havde været et kvindeligt Væsen af samme Art som den faldne Kvinde, hun fremstillede, vilde hun ikke have knæet spillet hende saa troværdigt.

Hr. *Forbes-Robertson* var dygtig og forstandig som Romeo; alt det øvrige Spil var ringere end middelmaadigt. End ikke Ammens Komik, end ikke Mercutio's Lune formaar moderne engelsk Skuespilkunst at gengive.

Paa *Drury Lane* Teatret et stort malerisk Melodrama *Cheer, Boys, Cheer*. Hovedtiltrækningen Damernes Kostymer; alle fra Worth i Paris til Værdi af nogle hundredetusind Francs; en nøjagtig Fremstilling af *Rotten Row* i London under Sæsonen; en ikke mindre nøjagtig Fremstilling af en i Aarets Begyndelse stedfunden Fægtning i Sydafrika mellem et Par Hundrede Mand engelske Tropper og en hel Hær af Matsabiler, i hvilken de tapre Englændere blev nedsablede til sidste Mand. Iøvrigt et ægte Melodrama med dertil hørende Skurk, der paa den nedrigste Maade ødelægger en Kvindes Rygte og tilsidst faar sin Straf.

Virkelig Interesse havde kun Oprinnet i Matabile-Landet, og af en dobbelt Grund.

Det var gripende ved sit Virkelighedspræg. Begivenheden var Minut efter Minut gaaet saaledes til. Da Truppen klart forudsaa sin Skæbne, vidste, at den kun havde en halv Times Tid tilbage, før de Vilde maatte indfinde sig, omringe og nedskyde den, gav Kaptejnen hver af sine Mænd et Blad Papir og en Blyant, for at han kunde nedskrive den sidste Hilsen til den, der var ham kærest i Hjemmet, og disse Breve da findes paa Ligene, naar deres Landsmænd kom til Stedet. Det stumme Oprin, da Soldaterne skrev, var saare virkningsfuldt. Umiddelbart efter det fulgte Overfaldet, under hvilket de kæmpende Engelskmænd for sidste Gang istemte Sangen *Cheer, Boys, Cheer*.

Mærkværdig var dernæst Publikums Holdning under Oprinnet. I intet andet Land vilde det vel tillades en Teaterdirektør at slaa Mønt af en saadan Tildragelse kun et halvt Aar efter, at den havde fundet Sted, medens der i Publikum kunde sidde nære Slægtninge af de Afdøde, hos hvem Rædslen og Sorgen endnu var frisk. En stor Del af Tilskuerne lo og spøjte umiddelbart før og efter Scenen, som handlede den om noget rent opdigtet. Der var Kulde og raa LigeGYldighed i Maaden, hvorpaa man fulgte den som ethvert andet Skuespil. Og dog blev en Fremmed greben af den Alvor og Kraft, hvormed paa Teatret de simple Ord blev sagte: *we will fight and die as Englishmen*.

Paa *Empire* spiltes en stor Ballet *Faust* med Udstilling af Kvinder i Hundredvis, med vel komponerede Optog og Masse-Bevægelser af Danserinder. Endog Faust udførtes af en Dame. Det var en slovende, bedøvende Øjealyst af meget underordnet Art, beregnet paa Menneskemillionen ganske som *Tribby* og Melo-

dramet. Det gælder for Teaterdirektørerne i vore Dages London om at sætte en Ting i Scene, som kan more de brede Lag saa stærkt, at den lader sig opføre nogle Hundrede Gange i Træk. Alt lægges an paa *the long run*; om et Skuespilforraad for et Teater er der ikke mere Tale. Der gives Stykker som *Charley's Tante*, der har gaaet halvtredje Aar i Træk Dag ud og Dag ind, ja undertiden to Gange om Dagen. Hensynet til Massernes Smag og Behag sluger Hensynet til Kunsten.

Paa *Comedy Theatre* Arthur W. Pinero's Skuespil *The benefit of the doubt*. Et moderne engelsk Ægteskabs- og Skilsmiddedrama, der handler om den Fortræd, en skinsyg Frues hensynsløse Lidenskab volder to Familier; bygget paa gode lagtagelser, til dels velformet, men idéløst og utilfredsstillende. Det spilles jævnt godt med den samme sjælløse Færdighed, hvormed det er skrevet, og opløser sig i Tomhed. Alligevel er dette Skuespil skrevet af den eneste Mand, som har vist stor og afgørende Evne til at frembringe det moderne engelske Drama, der saa længe har været savnet.

Arthur Pinero er utvivlsomt den første dramatiske Forfatter i vore Dages England; han er en kraftigt begavet og endnu stræbende Aand, der maaske vil ende med at skrive det Mesterværk, han nogle Gange har været paa Nippet til at yde.

Sit første afgørende Scenebeld har han havt med sit udmærkede Skuespil *The second Mrs. Tanqueray*. Stykket, der er blevet opført i Kjøbenhavn under Navnet *Den anden Hustru*, vakte, vistnok paa Grund af Spillets store Mangler, her langt fra den Interesse, det fortjener. Dets Æmne kunde synes lidet nyt: de indre og ydre Skæbner, som en hæderlig Verdensmands Ægteskab med en Demimonde-Dame har til Følge; man vil maaske være tilbøjelig til deri kun at se et Æmne, som det er Fransk-mændenes Særret at behandle med udtømmende Kendskab og Erfaringens Overlegenhed. Men Dramet er grundengelsk og dets Sjælestudium er baade oprindeligt og kraftigt.

Hvis man sammenligner Pinero's *Den anden Fru Tanqueray* med *Emile Augier's Olympé's Ægteskab*, som fyrretyve Aar tidligere har behandlet et ganske tilsvarende Stof, og som ganske sikkert har paavirket Pinero's Skuespil i dets dramatiske Anlæg, saa er der den Grund-Ulighed, at medens Hovedpersonen i det franske Skuespil kun er en fræk, lav og ganske værdiløs Person, er Englænderinden et højst sammensat Væsen med mange be-

tydelige Egenskaber og mindst af alt fræk; men et Væsen, som aldrig formaar at hæve sig til Højsind, hvis Kærlighed bestaar i en lav og mistænksom Skinsyge, og som af denne forledes til saa umulige Handlinger som den at underslæa Breve. Overvældet af sin Fortid dræber hun tilsidst sig selv. Der er et sandt Mesterskab i Maaden, hvorpaa hendes Sjælehistorie er dramatisk gennemført.

Pinero's andet alvorlige Drama *The notorious Mrs. Ebbsmith* er ligesom det foregaaende et fremragende Arbejde og ligesom det et ganske konservativt Værk. Dets Heltinde er i og for sig interessantere, en af hine evnerige og viljestærke Kvinder, der af ren Overbevisning deltager i den socialistiske Agitation. Hun har skønt ung allerede længe levet i Krig med det bestaaende Samfund; hun tror hverken paa Statsreligionen eller paa Ægteskabet, og hun indgaar med en ung fornem Mand, der har Ærgerrighed som Forfatter, en fri Forbindelse, under hvilken de skal leve for deres Ideal og omforme Menneskeheden. Stykket udfolder, hvorfor og hvorledes deres Forsæt strander. Lucas Cleeve er ikke den Fører- og Tænker-Natur, for hvilken Agnes Ebbsmith en Stund har holdt ham. Han er kun ved tilfældige Forhold kommen paa Kant med en Samfundsorden, mod hvilken han finder det uskønt for en Kvinde og frugtesløst for en Mand at gøre Modstand. Han knækker i det afgørende Øjeblik over og er rede til at vende tilbage til, hvad han forlod. Men heller ikke Agnes har kendt sig selv. Fra først af var hun fuldt ærlig, naar hun betragtede deres Forbindelse som en i sit Væsen rent aandelig Sammenslutning, et Kammeratskab med fælles store Formaal for Øje. Da hun frygter for ikke derved at kunne fastholde ham, kommer hendes Køn, som hun saa ned paa, op i hende, og hun pynter sig for at behage ham, forsøger at gøre sit smukke Ydre, som hun har ringeagtet, gældende som Kampmiddel. Saa vidt er Pinero's Iagttagelse slaaende og rigtig. Senere har han, enten af konservativ Indskrænkethed eller af et lidet værdigt Hensyn til et londonsk Teaterpublikums Fordringer, forvansket Skikkelsen. Agnes vender tilbage til Samfundsordenen og Bibeltroen; en skikkelig engelsk Præstemaad og hans Søster tager sig af den nedbrudte. Dette er Stykkets svage Punkt. Men dets Værd beror ikke som dets Forgængers blot paa Udførelsen af den kvindelige Hovedperson. Det indeholder et helt lille Galleri

af Skikkelser, særligt af Repræsentanter for de højeste engelske Selskabskreise, iagttagne med et hvast Blik og gengivne uden Skygge af Overdrivelse med en skarp Satire.

IV

Som den Rejsende i Italien snart opgiver at bruge Benævnelserne *Italienerne*, med lærer at opfaite Piemontesere og Romere, Florentinere og Neapolitanere som højst forskellige Folkeslag, næsten saaledes føler han ogsaa snart, at Englændere, Skotter og Irlændere er uensartede Nationaliteter, indbyrdes fuldt saa forskellige som Englændere og Nordamerikanere; kun forenede ved Sproget.

Om Irlænderne som Keltene kan dette ikke undre; deres hele Væsen er af særegen Art. Deres Religion, der jo ikke er andet end et Udtryk for deres Væsen, er en farverig Katolicisme, ikke som Englænderes og Skottes tillempet Puritanisme. De har af Naturen større Livsglæde, ringere politisk Sans, rigere kunstnerisk Evne. En stor Del af, hvad England besidder af kunstneriske Kræfter, er af keltisk Afstamning. Men mærkeligt er det ligefuldt igennem Samtaler at iagttage den almindelige Holdning overfor det irske Spørgsmaal. En Fremmed faar det Indtryk, at Gladstones Plan om Genoprettelse af det irske Parlament er strandet for overskuelig Tid. Den Fare, den rummer for Storbritanniens Enhed, har kaldt en overmægtig Folkestemning til Live imod den; selv gamle Frihedsmænd som Swinburne er overfor de irske Krav slaaede om og har med Lidenskab udtalt sig mod det britiske Vældes Splittelse. Det slog mig personligt, at næsten alle de i mange Maader frisindede Mænd, med hvem jeg kom i Berøring, var i politisk Henseende afgjort konservative og især imod Alt, hvad der kunde opløse den britiske Statsenhed. En af dem, der ellers er blid nok af Sind, sagde ret brutalt: «Det irske Spørgsmaal løser sig af sig selv. Irlænderne udvandrer stadig i Hundredtusindvis til Nordamerika; snart vil der kun være et Par Millioner tilbage, og de vil være i afgjort Mindretal i Irland selv».

Interessantere og mere tankevækkende, thi finere, er Forskellen mellem Englændere og Skotter. Enhver Skotte betoner

den ufravigeligt i en af sine første Samtaler med En. Det er en Temperamentsforskel mere end en Karakterforskel, og en Temperamentsforskel, der bestemmes paa højst uensartet Maade, idet man fremhæver snart det kolde, haarde og logiske i det skotske Sind, snart omvendt Skotternes Ildhu (*perferendum ingenium Scotorum*), og idet man undertiden betegner Strenghed og Barskhed, Evne til opløsende Undersøgelse og Spidsfindighed som skotske Nationalegenskaber, undertiden alter de aandelige Anlægs Dybde og de digteriske Anlægs Naturfriskhed. En fremragende Skotte har bestemt den skotske Sindsbeskaffenhed som et Hang til Eftertrykkelighed, til hvad der i Retoriken kaldes Fynd. Den rolige Alsidighed, som sideordner og grupperer en Mangfoldighed af Indtryk, er ikke skotsk; men den fyndige Fremhæven af en eller anden Grundsætning, eller fyndig Fædrelandskærlighed, fyndig Følemaade overhovedet. Intet er mindre skotsk end beroliget Tilskuerholdning eller hemmelighedsfuld Hensynen i Gud. Men lige saa lidt skotsk er paa den anden Side en Shelley's eller en Shakespeare's altomfattende Syn. Skotland har haft store Digtere som Burns og Scott, store Ivrrere som Knox eller Irving eller Carlyle, betydelige Tænkere som Reid, Adam Smith, Hume, James Mill, William Hamilton, stærke Aander med en Krydderduft af Landets Jordbund, men ingen smidige Naturer, thi Smidighed er ikke skotsk, og ingen altomfattende Aander, thi Alsidighed er det lige saa lidt.

Den unge fremragende Lyriker *John Davidson* dvælede en Dag i en Samtale ved Nationalforskelligheden imellem Englændere og Skotter. Han er selv en Skotte, med friske Kinder, klare brune Øjne, alvorlig og mandig Holdning, har sluttet sig nær til den unge yndefulde engelske Digter *Richard Le Gallienne* og finder i hans Kritik det bedste Udtryk for sine kunstneriske Anskuelse. Jeg mindede ham om den Tid, da Hume opstillede de engelske og de skotske Forfattere i to Kolonner mod hinanden og gav de skotske Palmen; jeg mente, en saadan Inddeling lod sig nutildags ikke gennemføre. «Forskellen eksisterer uforandret endnu», sagde han. — Jeg selv har følt, at den gjordes gældende imod den dygtige og modige Kritiker *William Archer*. For min egen Del agter jeg i højeste Grad hans klare Forstand, hans sandhedskærlige Djærvhed, hans Indsigt i den dramatiske Kunsts Teknik og hans uforsagte Sigen sin Mening, ogsaa hvor den gaar engelske Fordomme imod. Men jeg har sporet, at hans

Ubøjelighed undertiden for engelske Blikke tager sig ud blot som Stivhed.

Visse Egenheder ved det skotske Temperament fremtraadte tydeligt hos en meget smuk Dame, med hvem jeg gjorde Bekendtskab, som paa fædrene Side er af skotsk, paa mødrene af spansk Afstamning. Hun er ikke mere end 25 Aar gammel, men allerede en Personlighed. Hun skriver stadigt i *Saturday Review*. Hun har meget Talent, men alt for faa Kundskaber, kun Selskabslivets Kultur. I de Spørgsmaal, der ikke angaar den eneste Sag, som sysselsætter hende, Kvindens Uafhængighed, er hun neppe stort mere end et Ekko af den Mand, hun beundrer. Som de fleste dejlige Kvinder er hun inderst inde kold, ligegyldig overfor Mænd. Hun paastaar, at hver Gang hun tror at have fundet en Mand, afslører han sig overfor hende som en Klynker og søger hos hende Hjælp og Trøst. Hun har nydt alle Skønhedens Triumfer i rigeligt Maal og lever kun i dem, bader sig i den Hyldest, der bestandig og fra de forskelligste Sider vises hende, som en Kat bader sig i Solskin; men Varmen trænger ikke ind under Huden. Hun havde en Dag i et Ugeskrift skrevet: «For at vise den ny Tids Kvinde sin Hyldest har Manden endnu ikke fundet paa noget bedre end at bringe sin gængse Buket. Fra Gadens Brosten op til Taget maatte Trappen være skjult under Blomster, om det skulde gøre noget Indtryk paa den ny Kvindes Hjerte.» Da hun kom hjem til Middag var Fortovet foran hendes Hus og Trappen indtil Loftet dækket med Roser.

Men hun, der paastaar endnu aldrig at have fundet nogen Mand, hun kunde elske mere end tre Uger, nærer en glødende literær Ærgerrighed og har en kraftig, indtil det Skærende dristig Maade at udslynge sine Auskuelser paa. Hun er det ypperste Eksempel, jeg i London har truffet af den Type, man i England kalder *the new woman*, om hvis Eksistensberettigelse der endnu tvistes, og som vel nærmest er Kvinden, der har kastet alle Autoriteter og Overleveringer over Bord, i Regnen uden alligevel at have overtraadt en eneste selskabelig Forskrift. Men Skotternes *perfervidum ingenium* gør sig gældende ikke blot i de Artikler, hun skriver, i hvilke stor Sikkerhed og Skarphed i Formen er forenet med en noget fattig og ensidig Kultur, men i hendes Væsens hele sære Energi. Hun er f. Eks. en lidenskabelig Beundrerinde af *Oscar Wilde's* Talent. En Aften iførte

hun sig en Dragt, i hvilken hun kunde forrykke Hovedet paa en Helgen, for at gaa i Teatret, med hvem tror man? Med ingen anden end Wilde's Dødsfjende Marki'en af Queensbury. Hun havde indbudt ham i det Haab, i Mellemakterne at omstemme ham, saa han eftergav hendes beundrede Wilde den høje Bøde, denne var dømt til efter sin Fængselstids Udløb at erlægge til Marki'en. Det viste sig imidlertid, at den sære Adelsmand var lige saa haarndakket som hun selv.

En Skribent, i hvis Væsen det skotske Naturel endnu kan spores, om det end er tilbagetrængt ved høj og mangesidig Kultur, er der udmærkede Forfatter *Andrew Lang*, mest anset vistnok som Max Müllers Modstander i Opfattelsen af Mytternes Væsen. Han har skrevet den sindrige Bog *Custom and Myth*. Ved Siden deraf er han en lærd Hellenist, der bl. A. har oversat *Odysseen* og *Iliaden* i Prosa, en lyrisk Digter i Théophile Gautier's Retning (*Ballades in Blue China, Rhymes à la Mode*) og endelig en meget frugtbar, meget fin og smagfuld, men ret konservativ Kritiker. Han er smuk med sin høje, smalle, lidt opløbne Skikkelse, det regelrette, kloge Ansigt, de mørke Bryn til de snevide Haar. Det virker forbløffende, at han med al sin Lærdom er som Aand ikke lidet kvindagtig og — trods sin konservative Holdning som Kritiker — lidt forfalden til Skelmsstykker.

Som Skotte rejser han hvert Aar til Skotland, er som Professor bosat i Saint Andrews i en smuk Natur, som han foretrækker for Englands. Maaske er det ogsaa som Skotte, at han i sine literære Domme er saa sær og stædig. Ingen moderne Forfatter sætter han over den ældre Dumas; ingen morer ham som Dumas. Naar man taler til ham om Ibsen, skærer han Ansigt og siger: Dumas er morsommere.

Hvad Lang har af moderne fremmed Kultur, er fransk — og dette var Tilfældet med næsten alle de Englændere, jeg traf. Kun ganske enkelte engelske Lærde (som Dowden eller Garnett) rober Paavirkning fra Tyskland; i den skønne Literatur gives der for Tiden slet ingen tysk Indflydelse, medens der trods al politisk Spænding findes den mest levende Interesse for alt, hvad der i Frankrig er af Aand. Byerne London og Paris er rykkede hinanden saare nær. Kun en Syv-Timers-Afstand adskiller dem. Man kan spise Frokost i London og til Middag i Paris. Som

engelske Damer tager til Paris for at købe sig en Hat, saaledes Engelskmændene for at tilbringe nogle Dage med Bekendte, Kunstfæller eller Meningsfæller.

Swinburne afgav i sin Tid et stort Eksempel paa en engelsk Digter, der følte sig næsten lige saa stærkt knyttet til Frankrig som til England. Han optraadte ved enhver Lejlighed som ærbødig, ja fanatisk Beundrer af Victor Hugo, og han havde i sine første Digtninge ikke blot et Forhold til Théophile Gautier, men til Charles Baudelaire. Det er Verlaine, som nu har slaaet ned i adskillige af Englands yngste lyriske Digtere. Jeg vil nævne *Arthur Symonds*, Forfatteren til Digtsamlingen *London Nights*, der i sine siede, sanselige Lyrik behandler mere moderne Æmner, end man paa engelsk Grund er vant til. I hans Digtning er londonske Nætter ikke synderligt forskellige fra parisiske; men han er en samvittighedsfuld Sprogkunstner af Rang. Han var glad og stolt over, at Verlaine engang havde besøgt ham. I hans Arbejdsværelse i Fountain Court i *Temple* havde Verlaine med Blyant skrevet sit Navn paa Væggen til Afsindelse, *entre le bon dieu et une danseuse*, som han selv havde sagt, mellem et Crucifiks nemlig og et Fotograf.

Skulde jeg nævne et Eksempel paa udpræget engelsk Stil i moderne engelsk Lyrik, vilde jeg nævne *William E. Henley*. Henley er en halvtredsinstyveaarig Mand, som har haft den Ulykke efter en Sygdom at undergaa en Amputation af Foden, der gør hans Gang yderst besværlig og stadig volder ham heftige Smerter. Man finder Minder og Indtryk fra hans Sygdoms Tid digterisk benyttede i Afsnittet *In Hospital: Rhymes and Rhythms* i hans Digtsamling *A Book of Verses*. Hans anden Digtsamling *London Voluntaries* indeholder den smukke og tapre *Sværdets Sang*, der synes mig den mest betegnende af hans Poesier. I den fortæller Sværdet sin Saga fra den første Dag af, da Manden kaldte det Krigs-Tingen, Kammeraten, Ærens Fader, Giveren af Drotmagt, Ry-Smeden, Sang-Mesteren, Bringeren af Kvinder, Præsten, der vier Manden til Sejr. Der er i denne Sang en Grundtone af engelsk Krigeraand, af selve Stridslysten og Sejrsviljen i denne Aand. Det er samme Aand, der møder Læseren i et andet af Samlingens Digte om Engelskmændene som Viljens udvalgte Folk, i hvis Haand Gud, da han skabte det, lagde et Sværd, som intet andet Folk kunde løfte eller føre:

Mod Øst og Vest og Nord, hvor der paa Jord stod Slag,
vi foer som Mænd til en Fest at slaas under Viljens Flag.

Vi vandred, vi sejled, vi drog, som Støtter af Ild eller Damp,
Sonner af Viljen, vi kæmped Viljens den gode Kamp.

Til nu alle Navnes Navn, *England*, det Magtens Navn
Hammer fra yderste Syd til Nordpois Nat som en Bavn.

Slaas et Slag paa dets Tromme ved Gry, saa gaar som en tonende Ring,
som selve Solens Musik Drønet al Kloden omkring.

Der er i denne Fædrelandskærligheds Udtryksmaade unegteligt et Stænk af Fædrelanderi, Henley bliver mere og mere den brutale Imperialismes Digter, men der er ogsaa virkelig Kraft. — Som Kritiker er Henley strålbar og skarp.

En polar Modsætning til ham udgør saadanne engelske Lyrikere som *Edmund Gosse* og *Austin Dobson*, milde og formfuldendte Kunstnere, hvis Væsen er en stilfærdig Humanitet.

Blandt de Forfattere, jeg i London lærte at kende og vurdere personligt, maa jeg endnu nævne Amerikaneren *Henry James*, der i sit Væsen har mere af en Englænder eller maaske snarere af en Europæer end af en Nordamerikaner. Han lever derfor ikke heller i sin Hjemstavn, men er bosat i London og opholder sig hvert Aar flere Maaneder i Italien, hyppigst i Florens. Fin og dæmpet med en Tilbøjelighed til Tungesind, som han er, hører James ikke til de Skribenter, hvis Bøger henvender sig til et meget stort Publikum. Til Trods for et Ry, der er udbredt i to Verdensdele, har Henry James en forholdsvis faatallig Læsekres. Men han turde nu for Tiden være Amerikas mest alsidigt dannede Aand indenfor Skønlitteraturen, og hans Kritiker (Bogen om de franske Forfattere og Bogen: *Partiske Portrætter* f. Eks.) er Mønstre paa en Verdensborgers fine, indtrængende Kritik. Han er som alle Englands fremragende Skribenter personligt bekendt og delvis venskabeligt forbunden med Frankrigs ypperste Forfattere i vore Dage. Paul Bourget er hans nære Ven.

Man kan ikke sige, at der i Frankrig findes en indsigt i engelsk Literatur, som svarer til den Interesse, der i England er saa udbredt for fransk. Den ældre Slægt i Frankrig røber undertiden en overraskende Uvidenhed. Det vakte en vis Opsigt, at Zola, da han nys besøgte London for første Gang, i en Tale ved et til hans Ære givet Festmaal tid bemærkede, at han var

ganske ubekendt med det engelske Sprog; thi der gives ikke én engelsk Forfatter, hvor ringe han end maatte være, som er ganske ubekendt med det franske. Det paastodes om en anden, neppe mindre berømt fransk Romanforfatter, der, ligeledes for første Gang, havde opholdt sig nogen Tid i London, lige inden jeg var der, at han paa en Opfordring til at besøge Oxford og efter paa Spørgsmaalet om, hvad der var at se, at have faaet Svaret: «Nu, Universitetet», skulde have udbrudt: «Ah, der er et Universitet i Oxford; det er jo meget interessant».

V

Et stort Bidrag til hvad der giver London som Verdensby dens Tiltrækning, stiller de uhyre Fremmedkolonier.

Der er en Gruppe Fremmede i London, som jeg maa nævne først. Det er de Danske. Nogle af vore Landsmænd er uden Tvivl komne godt frem derovre. Jeg kunde nævne baade enkelte Mænd og enkelte Kvinder, som har banet sig en Vej og skabt sig en Stilling. Men den allerstørste Del af de derboende Danske er fattige Haandværkere, der ikke kan mere af det engelske Sprog end lige til tarveligt Husbehov, og som har vanskeligt ved at naa blot til en beskeden Velstand i det tillukkede engelske Samfund.

Der findes en *Dansk Forening* i London, som regelmæssigt har selskabelige Sammenkomster med Foredrag, Koncerter og lignende. Jeg tilbragte en Aften i den og kan kun udtale Taknemmelighed for den gode Modtagelse, der blev mig til Del. Men det var et vemodigt Skue at se det for Aftenen lejede, beskedne Lokale, naar man i de sidste Uger havde besøgt den ene engelske Klub efter den anden. Englænderne, der ikke gaar paa Kafeer — der er derfor slet ikke Kafeliv i London — har i Stedet deres Klubber, og en enkelt Mand er ofte paa en Gang i en halv Snes Klubber. Jeg var som Gæst indbudt i et stort Antal af dem, i Athenæum, National, Savoy, Conservative, Savil, National Liberal, Authors og New Vagabond Club. Bådecker giver en højst ufuldstændig Liste paa 65 Klubber. I disse engelske Klubber er Optagelsesprisen efter Stemmekugle-Valget gennemsnitligt 450 Kroner, dog ogsaa 720 Kroner, og Maanedsprisen vel i Reglen et Pund Sterling. I den danske Forening var Medlems-

bidraget én Shilling Kvartalet, Optagelsen kostede intet. Imidlertid, de forskellige Klasser blandede sig i denne jævne Forening. Den danske Legationssekretær var tilstede, og den norske Legationssekretær sang de svenske *Gluntar* for en dansk Tilhøreckres; der herskede Hjertelighed og god Forstaaelse.

I et Selskab i London blandes i Reglen forskellige Folkelag.

En Aften i en stor Rout hos Forfatteren *Douglas Sladen* under en Trængsel af Mennesker, saa man neppe kunde bane sig Vej fra et Værelse til et andet, hørtes Engelsk talt med flere Betoninger, end jeg nogensinde før havde hørt det. Der fandtes ikke blot Amerikanere, Italiener og Tyske, men ogsaa Japanesere. Værten havde som saa mangen Engelskmand opholdt sig nogen Tid i Japan, og paa hans Vægge hang ikke faa japanske Billeder, dog kun moderne Ting og efter min Opfattelse ikke af synderligt Kunstværd. Jeg rettede til en af de japanske Herrer, med hvem jeg var i Samtale, et Spørgsmaal angaaende hans Dom over disse Sager, men fik det forsigtige Svar: «Jeg er aldeles ikke Kender». Han lod sig ikke drive ud af denne Skanse.

Man bad i Krigens Tid ikke gerne Japanesere og Kinesere sammen. Disse sidste var i London — som i Petersborg og Berlin — ivrige efter at deltage i Selskabslivet. Jeg havde netop nylig i Petersborg set tre af disse kloge, gule, unge Herrer i Silkekaaber og Filtsko gøre en ung smuk Pige af min Bekendtskabskres deres forstandige og taktfulde Opvartning og indordne sig i hendes Stab. Nu traf jeg ved en Eftermiddagste her i London næsten hele det kinesiske Gesandtskab.

Man gjorde mig opmærksom paa Gesandtsskabssekretæren Hr. *Kingeast Tsêng*, en Søn af den berømte Marki Tsêng, der havde taget fremragende Del i Taiping Oprøret. Vi kom i en Samtale med hinanden, som jeg forsøgte at indlede med de Ord, at hans Faders Navn var mig bekendt. Han svarede, en Smule ilde berørt, som det syntes, men med et Smil: «Jeg maa dog bemærke, at jeg her repræsenterer ikke min Fader, men den kinesiske Regering». Talen faldt paa forskellige Digte af den klassiske kinesiske Literatur, med hvilke jeg gennem Oversættelser var ret nøje kendt, og jeg nævnte ham de Digte, jeg beundrede mest. Saaledes kom vi i nærmere Berøring. Han havde selv oversat en hel Del gamle kinesiske Poesier — jeg husker ikke ret, om paa Fransk eller Engelsk — men havde ikke kunnet finde nogen Forlægger. Talen faldt paa de literære Forhold i

Kina. — I hvor mange Eksemplarer omtrent trykkes en Bog af en anset Forfatter? — Vel i en Million. — En Million? — De maa huske paa, at Indbyggerantallet kan anslaaes til 450 Millioner, der alle sammen kan læse.

I og for sig er Tallet jo ingenlunde overraskende. Almene-fattelige illustrerede Blade trykkes selv i Danmark næsten i hundredetusind Eksemplarer, i Ulandet i mange hundredetusind. Men underlig er dog den Forestilling, at alle de Bøger, der findes i det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket tilsammen endnu mangler nogle Hundredetusind Bind i at naa Tallet paa Eksemplarer af en eneste kinesisk Bog, som gør Lykke.

Marki Tséng fortsatte: Men Forfatteren faar ikke noget for sin Bog. Han lønnes paa anden Maade, lønnes forøvrigt allerede ved Æren; hvorhen han kommer i Kina, er han kendt. Men Enhver, der vil, kan optrykke hans Bog; der gives ingen Forfatterret. Hvad han skriver, skal komme hele Folket til Gode. Det er en folkelig Forbudsregel, og vi Kinesere er Demokrater. Jeg anser Ordningen for gavnlig og god. (Derpaa lidt mistænksomt:) Jeg ser, De smiler indvendigt, af hvad jeg siger. [Jeg smilte ikke i ringeste Maade]. Jo, jo, men jeg er alligevel Demokrat og holder det for gavnligt.

En anden Gang faldt Talen paa kinesiske Forhold, sammenlignede med europæiske. «Disse Forhold er i alt væsenligt ganske ens», sagde den lille forstandige Kineser og missede med sine lidt skæve Øjne, «de er i Peking som i London, som i Bérلين, som i Páris». Jeg kendte den Tilbøjelighed, Kinesere i Europa har til at formindske Forskellene og Afstanden mellem østasiatisk og europæisk Skik; spurgte derfor uden synderlig Forundring blot: Hvorledes? — Tag Religionen, svarede Hr. Tséng. Her er de simple Folk kristne — Himlen for de gode, Helvede for de slette osv. De Dannede har ingen Religion. Hos os er de simple Folk Buddhaister — Himlen for de gode, Helvede for de slette osv. De Dannede har ingen Religion. — De ser, ganske som i Bérلين, som i Páris, som i London.

Men nu Forholdet mellem Kønnene, sagde jeg; det er dog stærkt forskelligt. Er det sandt, hvad man har sagt mig, at de unge Piger hos dem aldrig ser en ung Mand alene eller taler alene med ham? Eller er det en Sandhed paa Papiret? — Nej, nej, det er sandt. — Det vil sige, det er dem forbudt, men det sker naturligvis alligevel? — Nej, nej, det sker aldrig, de vover

det ikke. Den Vanære, der er knyttet dertil, er for stor. — Naar og hvor lærer Pigen da sin tilkommende Mand at kende? — De gør Bekendtskab i Brudekamret. Vi mener, det er lidsnok. — Og gaar det? — Han (med en usigelig Poliskhed i de smaa, kløge Øjne:) Gaar det her? — (Der lod sig jo filosofere en Del over dette Spørgsmaal. Jeg nøjedes med at spørge:) Men sidenhen, naar den unge Kone frit omgaas andre Mænd, og naar hun giver sig til at elske en anden end den, med hvem hun paa denne djærve Maade er bleven forbunden. Hvad saa? — Han (med ganske ubeskrivelig Poliskhed:) Det kan De vist selv tænke Dem; hos os som i Bérlin, som i Páris, som i London. — Jeg kan tænke mig det; men hvad saa? Hvad gør de saa ved hende? Slaar Manden eller Staten hende saa ihjel? Bliver hun offentlig henrettet? — Henrettet! Bevares, hvor vil De hen! Hun faar en syv-otte Aars Forbedringshusstraf. — Syv-otte Aars Forbedringshusstraf! al Respekt! — Ja, misforstaa mig ikke. Hun bliver sat i Fængsel, naar man véd det. Men naar véd man det? Det er Sagen. Man véd det ikke. Naar Manden tror at vide det, saa véd han det heller ikke; hvad Interesse har han af at vide det? Det nytter ham jo ikke noget. De ser selv: hos os som i London, som i Páris, som i Bérlin.

VI

En Dag sagde Dr. Garnett til mig: Russiske Emigranter har spurgt efter Dem; de har med megen Interesse læst Deres Bog om Rusland, vilde gerne kende Dem. — Saaledes kom jeg i Berøring med de russiske Landflygtige i London, først med *Krav-sjinski*, kaldet *Stepniak*, saa gennem ham med flere andre.

En tre Kvarters Kørsel fra *Earl's Court* langt ude i Vesten boede *Stepniak* i et hyggeligt lille Hus. Ingensteds i London syntes Kaminilden mig at brænde saa hyggeligt som der.

Da jeg første Gang kom der, stod Husets Frue op for at sige mig Goddag, og jeg rakte en Herre ved hendes Side Haanden for at takke ham for et af de hjerteligste og mest hædrende Breve, jeg i mit Liv har modtaget — han svarede smilende, at *Stepniak* var gaaet mig i Møde til Stationen, havde skullet kende mig ved Hjælp af et Billede i en af mine Bøger, men maatte

have forfejlet mig; han selv var Krapotkin. Et Øjeblik efter kom Stepniak tilbage. Den første Aften, jeg tilbragte med disse sjældne Mennesker, hører til mine bedste Erindringer. Jeg har ikke mange Gange i mit Liv havt saa stærk en Følelse af at være i godt Selskab.

Det var tolv Aar siden jeg havde lært Stepniak at kende som Skribent. Gennem den afdøde Sonja Kovalevski blev jeg gjort opmærksom paa hans Bog *Det underjordiske Rusland*, der straks gjorde et meget stærkt Indtryk paa mig. Nu stod jeg for ham selv.

Stepniak var 43 Aar gammel, undersætsig, atletisk bygget, med smaa, sorte Øjne, skraat mod Næsen liggende sorte Øjenbryn, med et Udtryk af lys, sørgløs Energi og med overordenlig Livlighed i Spørgsmaal og Svar.

Hans Hustru, en stor, smuk Sydrusserinde fra Simferopol paa Krim, i Trediveerne, mørk, storejst, med et uhyre, kruset Haar, varmtfølelse, sjælfuld, var helt Dame og dog helt Menneske.

Fyrst Krapotkin, 52 Aar gammel, saa mange Aar ældre ud; en overlegen Personlighed. Han var skaldet med et stort, langt Skæg, en noget indfalden Mund; man ser, at Fængselslivet har taget stærkt paa ham. Det første Indtryk, han gjorde, var det af Finhed, en stor Herres fine Dannelse og høviske Væsen; der var noget i høj Grad blidt og nobelt i hans Holdning. Det næste Indtryk var det af Bestemtbed og haardnakket, ubetvingeligt Mod; hans Blidhed tiltalte dobbelt, fordi man følte, at han i sin Tanke var saa dristig, i sine Handlinger saa besluttet. Det samlede Indtryk var det af selvstændig, fremadskuende Genialitet.

De to Mænd havde de mærkværdigste Oplevelser bag sig.

Peter Krapotkin stammer i lige Linje ned fra Rurik'ernes gamle Kongeslægt, hører altsaa til Ruslands højeste Aristokrati. Hans Venner sagde i hans Ungdom gerne om ham, at han havde større Ret til Ruslands Trone end Kejseren, som blot var en Tysker. Han var fra først af Page ved Alexander II's Hof, en Stilling, som kun Hofaristokratiets Sønner kan indtage. Han studerede Matematik og Geografi og foretog i geologisk Øjemed videnskabelige Rejser igennem Sibirien og det nordlige Kina, hvis Udbytte han senere i Forening med *Elisée Reclus* har udnyttet. Han fik et agtet Navn som Videnskabsmand ved geografiske Arbejder og ved en Bog om Istiden. Han sluttede sig i sin

Ungdom nærmest til Socialismen i den Bakunin'ske Afskygning, en halvt anarkisk Kommunisme. Senere har han udviklet sig til en videnskabelig Anarkist af særegen Art og Retning.

Efter sin Hjemkomst til Rusland blev Krapotkin i 1873 uden regelret Proces fængslet og bragt til Peter-Pauls Fæstningen; han holdtes fangen der, til det i 1876 ved hans Venners Hjælp og ved en beundringsværdig Beregning af alle Forhold og Omstændigheder lykkedes ham midt paa Dagen og for sine bevæbnede Vogteres Øjne at undslippe — saaledes som det er beskrevet af Stepniak i et bekendt, vel paa næsten alle Sprog oversat Kapitel af hans første Bog. Krapotkin levede saa for sine Studier og Udbredelsen af sine revolutionære Tanker i Genf og i England; men da han i 1883 begav sig til Frankrig, blev han, skønt han aldrig havde gjort sig skyldig i noget Mordforsøg, og skønt Internationale længst var gaaet ind, under Paaskud af, at han tilhørte en international Forening, mest vel paa Grund af sin oprørske Fortid og af Øjenjeneriet mod Rusland, dømt til fem Aars Fængsel. Efter tre Aars Fængsling i Clairvaux blev han benaadet og har siden da levet i England, hvor han paa Engelsk holder talrige Foredrag i de forskellige Byer over økonomiske Spørgsmaal, Agerdyrkningsspørgsmaal og lignende.

Med hvilken Sindsro og hvilket Heltemod han har baaret sine Fængselsaar, viser maaske ypperst hans i det norske *Nyt Tidsskrift* (Nov. 1892) trykte Brev til den stakkels unge Arne Dybfest, da denne var truet med Fængsling. Intet er egnet til at give mere Ærefrygt for Krapotkins Karakter. Han taler der om aarelang Fængselsstraf som om en ringe, ti for Ens Sag gavnlige Ulempe, som man uden synderlig Vanskelighed kommer over, naar man blot i sin Celle gør ti Minutters Gymnastik om Formiddagen og ti Minutters om Eftermiddagen, og saa for øvrigt bevarer sin Energi uslappet ved hvilken som helst aandelig Sysselsættelse: «Jeg sagde til mig selv: Indbilde dig, at du er paa et Nordpols-Togt indefrossen i Isen; Deltagerne er tvungne til at tilbringe to Vintre i en trang Kabyt paa daarlig Kost; de kan ikke røre sig, men er nødsagede til at opretholde deres Aands- og Legemskraft.»

Krapotkin er som en Legemliggørelse af det udholdende Mod. Da jeg en Dag spøgende sagde: Der er kun ét, man kan bygge paa, Dumbheden; paa denne Klippe vil jeg bygge Fremtidens Kirke — svarede han: Ak nej! Sig hellere Fejgheden.

Den er endnu langt mere udbredt. — Og dog bygger han kun paa de ædle Drifter.

Højest underholdende var det at høre Krapotkin fortælle om sit Fangeliv, om det Tegnsystem ved Hjælp af Bankning i Galvet, som Fangerne udvikler sig imellem til en saadan Færdighed, at de efter i Begyndelsen at have været Timer om at sige en kort Sætning, Bogstav for Bogstav, naaer til i et Øjeblik at meddele en vidtløftig Sammenhæng. Han fortalte saaledes, at en Dag, da det i Peter-Pauls Fæstningen var tilladt at modtage Besøg, meddelte en ung Dame ved at banke paa Skyggen af sin Straahat, at tre bekendte Fanger var undflyede fra Fængslet i Khar-kov; i et Par Sekunder gik Meddelelsen paa denne Maade videre, saa Fængselsgaarden pludselig genlød af Hurra paa Hurra til Forbauselse for Vogterne, som ikke anede Grunden.

Krapotkin minder ved sin Forstand, sin mangesidige Indsigt, sin Handlekraft og Hensynsløshed i store Idealers Tjeneste om hine græske Heroer fra de ældste Tider, som, da der endnu ikke gaves ordnet Retsvæsen, ikke blot tog sig selv til Rette, men øvede Ret ogsaa som Hævn og Straf. For Mænd af Krapotkins Tankegang er Retstilstanden i Staterne nutildags altid noget værre, end om der slet ingen var — man mærke den lidenskabelige Foragt for Dommerstanden, der strækker sig igennem alle hans Skrifter — og han finder sig selv nøjagtigt i hine ældste Sagnheltes Stilling.

Krapotkin anfører etsteds i sin Bog *Den anarkistiske Moral* en ung polsk Læges Historie. Hans Forvisningstid i Sibirien vilde om faa Dage være endt, og Livet vinkede ham paany, da han blev bidt af en lille gal Hund. Han agtede ikke videre paa Saaret, ætsede det istedenfor at brænde det ud, men iagttag sa en Dag, hvorledes det begyndte at svulne. Vel vidende, hvad det havde at sige, styrtede han til en Ven, en anden landsforvist Læge, og sagde: Hurtigt! Stryknic! Om et Øjeblik har jeg Hundegalskaben og ødelægger jer Andre. — Venen kunde ikke overtale sig til straks at give ham Giften, men vilde forsøge en Modkur. Krisen indfandt sig imidlertid, og Strykninen blev nødvendig. Historiens Moral og Logik er for Krapotkin denne: Som den behjertede Mand heller selv vil dø end som et forgiftet Væsen blive Aarsag til Andres Ulykke, saaledes har han ogsaa Bevidstheden om en god Gerning og vinder Billigelse af dem, han agter,

naar han slaar et giftigt, menneskeligt Kreatur ihjel for at hindre dette i yderligere at skade.

Der findes hos Krapotkin en Dyrkelse af den stærke Personlighed, der ikke staar i nogen virkelig Strid med hans Kamp for Samfundslighed. Han siger etsteds: Vær stærk! Udgyd din Lidenskab og din Aands Kraft — og din Forstand, din Kærlighed, din Daadstrang vil strømme over i Andre. Derpaa løber den hele Pligtlære ud, naar den er frigjort fra den østerlandske Forsagelses Hykleri. Vær stærk, vær stor i dine Handlinger, udfold din Eksistens til alle Sider, vær saa rig paa Handlekraft som muligt, ifald du vil føre et helt, fuldt, frugtbart Liv!

De engelske Tidsskrifter indeholder jævnligt videnskabelige Artikler af Krapotkin. Det norske Tidsskrift, der offentliggjorde hans Brev til Arne Dybfest, har i sin Tid bragt enkelte værdifulde mindre Stykker af ham. I agitatorisk Øjemed har han til 10 Centimer Stykket paa Fransk udgivet en Række Smaaskrifter (*Aux jeunes gens, Un siècle d'attente 1789—1889, Les prisons, Le salariat* osv.). En fortræffelig og helstøbt Samling af dem er den af Elisée Reclus udgivne *Paroles d'un Révolté*. Blandt de Skrifter, jeg kender af ham, synes *Erobringen af Brødet (La conquête du pain)* mig uden Sammenligning det betydeligste.

Mig for min Del har Krapotkin ikke overbevist. I Fordømmelsen af den nuværende Samfundsorden er jeg ganske vist saa enig med ham, at intet Udtryk, han bruger, er mig for stærkt. Men naar han vil bygge op, følger jeg ham ikke. Den, der vil bygge, maa bygge paa Granit, og Granillaget i Menneskenaturen er Egenkærligheden, som under Krapotkins Hænder forsvinder. Det er hans store Fortjeneste at have fremdraget talrige oversete Vidnesbyrd om en mægtig Drift til gensidig Hjælp; men at bygge et System og en Fremtid paa Overbevisning om Menneskenaturens Godhed er at bygge paa Sand.

Et stort Savn er det for ham, at han ikke kan bevæge sig frit i Europa og aldrig faa Rusland at se igen.

Længsel efter Hjemlandet har alle de Landflygtige. Hos Ingen har den rørt mig som hos *Vera Sássulitsj*.

Underligt, at dette Navn, som engang genlød over hele Europa, ikke mere siger den danske Ungdom Noget. Mændene af den ældre Slægt har ikke glemt det. Det var i Aaret 1877, at det første russiske Attentat fandt Sted. Den daværende Chef for den tredje Afdeling, General Trepov, havde ladet en politisk

Fange, der havde forsømt at hilse ham i Fængselsgården, piske af Profossen. I sin Harme indfandt en ganske ung Pige, der slet ikke kendte Føgen personligt, sig til Audtens hos Generalen, affyrede et Pistolskud paa ham og saarede ham færligt. Hele det unge Rusland saa i Vera Sássulitsj en Charlotte Corday, og det huskes endnu saare vel ruodt om i det russiske Rige og mangesteds udenfor Rusland, hvilken Opsigt og Henrykkelse det vakte, da Nævningeretteu paa Spørgsmaalet om hendes Skyld, kendte hende *uskjoldig*. Gendarmen vilde efter Ordre lige faldt bemægtige sig hende ved Udtrædelsen af Retssalen; men hun undkom, befriet af kloge og energiske Vener. Det er ikke for meget sagt, at Tilbedelse var den Følelse, som i den russiske Ungdom nærdes for hende. Hun holdt sig længe skjult i Petersborg; saa forsvandt hun til Udlandet.

Vera Sássulitch var en Art Drømmeskikkelse for mig, som jeg aldrig havde troet at skulde møde i Virkelighedens Verden. Det satte mig i nogen Sindsbevægelse, da jeg erfor, vi skulde mødes. Vera var endnu ikke fyrretyve Aar gammel, med smukke graa Øjne, alvorlige, stærkt medtagne Træk, ældre end sine Aar; men med et indre Liv, lidfulde Haandbevægelser og en rivende Talestrøm, som gav eihvert af hendes Udbrud et Præg af usvækket Ungdommelighed. Hun er Sæmpelheden selv. Hun hader at vækle Opsigt og lever i London under et antaget Navn, det eneste, hvorunder hun der er kendt, og under hvilket hun modtager alle sine Breve. Hun levede i flere Aar under dette Navn i Schweiz. Men da Myndighederne der en skøn Dag for en halvandet Aar siden krævede af hende, at hun skulde indsende sit Pas til den russiske Konsul, forstod hun, at hun blev udspioneret, og forlod Schweiz for at gaa til England.

Man skal søge om en beundringsværdigere Karakter, en ypperligere, redeligere, mere viljefast og arbejdsom Kvinde. Hun lever i London med yderste Tarvelighed, helt alene, uden nogen Opvartning, og tilbringer sin Dag med at studere i British Museum og med at udarbejde Flyveskrifter og Bøger af national-økonomisk Indhold, som udgives paa Russisk i og udenfor Rusland. Der kan gaa Uger, hvor hun ikke veksler Ord med noget Menneske. For Tiden studerer og fremstiller hun det attende Aarhundredes franske Økonomer.

Jeg tilbragte en Aften efter en selskabelig Sammenkomst hos Stepnisk tre Kvarter med hende i en Jernbanevogn, og vi

fulgtes senere tilfods gennem Byen under en af disse Natte-Samtaler, hvori man aabner sig mere end om Dagen. Vi talte bl. a. om Aitentaterne. Jeg beklagede Kejsermordet og al den Reaktion, det har havt i Følge. Hun sagde vemodigt: «Idet de dræbte Kejseren, dræbte de den revolutionære Bevægelse med det samme. Der er intet Spor af revolutionær Organisation i Rusland mere».

Ogsaa Vera Sássulitsj længes bestandig tilbage til sit Fædreland. Og for nogle Aar siden blev Længslen saa stærk, at hun uden videre, forsynet med et Pas, rejste op til Archangelsk og levede der et helt Aar. Saa modstod hun ikke Lysten til at gense Petersborg, og blev nogle Maaneder der. — Viste De Dem virkelig paa Gaderne, Vera? spurgte jeg. — Ja vel, det forstaar sig, jeg kørte ikke i Omnibus: men jeg kørte i Droske. Saa ser ingen En, og synes virkelig en Politimand, at han skulde kende Ansigtet, saa er man borte, før han faar Vognen standset. Alt hendes friske Humør, al den urolige Kækhed, hun stadigt røber, og al den Sorgløshed, som slumrer i hendes Sind, kom til Udbrud i disse Ord.

Mine engelske Bekendte spøjte undertiden med mit besynderlige Hæng til at omgaas «Mordere» og «Mordersker» i London. Men jeg kan forsikre, at naar jeg havde tilbragt Aftenen med mine «Mordere» og saa næste Dag var indbudt i fint og fornemt Selskab til Middag, saa havde jeg Følelsen af, at jeg fra det højere, bedre Selskab var sunket til et af meget lavere Rang.

VII

Der var en Nationalitet, med hvilken jeg i London kom i Berøring, for hvilken en levende og smertelig Interesse blev vakt i mit Sind. Det var den armeniske Nationalitet.

Jeg lærte en af Hovedmændene for den armeniske Opstand at kende, *Avetis Nazarbek*, en ung, udmærket smuk Mand, skøn som et italiensk Idealportræt fra Anno 1500. Han har bl. a. det smukkeste Haar, jeg i mit Liv har set. Han havde studeret i Genf, derefter bosat sig i London. Kun nogle og tredive Aar gammel betragtes han som sit Folks ypperste Digter. Han udgiver i London ikke mindre end tre Tidsskrifter paa det arme-

niske Sprog, Ugebladet *Hentchak* (Klokken), det satiriske Maanedskrift *Aptak* (Ørafigenet) med politiske Karikaturer og Fjerdingaarsskriftet *Zahápar* (Ideen), et videnskabeligt, økonomisk Tidsskrift i Stil med de store engelske Revyer. Hans Ugeskrift er det centrale Organ for det revolutionære Parti i Armenien, der har taget Navn efter det.

Han fortalte mig om sit Folk, dette mærkværdige og saa højt begavede Folk, der i dets Stilling, dets Udbredelse, dets Handelsvirksomhed og Mere minder om Israeliterne, et Folk paa noget over fire Millioner med et af de ældste Kultursprog i Verden, og i hvilket de Dannede foruden deres Modersmaal kan Nabosprogene Tyrkisk, Persisk og Russisk. Han skitserede mig ogsaa den nyere Literaturs Historie i dette Folk og de Paavirkninger, for hvilke dets Aandsliv har været udsat, mest fransk og engelsk. Med en vis Stoltbed mindes Armenierne endnu, at Byron i Venedig hos Munkene i San Lazaro tog Undervisning i det armeniske Sprog.

I Berliner-Traktaten blev der sikret Armenien, som saa voldeligt var blevet undertrykt af Tyrkiet, Ret til at anraabe om Englands Mellekomst, og en tilsvarende Ret til at skride ind var derved England sikret. Lord Salisbury har brugt den til at true Tyrkiet i et Sprog, hvis Voldsomhed var højst usædvanlig, tilsiige Armenierne Englands Hjælp og saa ende med, af Frygt for at gaa Russernes Ærind, at lade Armenierne fuldstændigt i Stikken. Hans sidste Udtalelse er denne: *The sultan may perhaps do something for the Armenians, if he is let alone* (Sultanen vil maaske gøre Noget for Armenierne, hvis man lader ham i Ro).

Hvad Tyrkiet i sin Tid ved Berliner-Traktaten gav Armenierne, var dels Løfter, Tyrkiet aldrig agtede at holde, dels Løfter, som, hvis de holdtes, intet vilde betyde. Siden har Englands, Frankrigs og Ruslands Gesandter i enslydende Noter fordret Indrømmelser af Sultanen, deriblandt nyttige som Amnesti for politiske Forseelser, men ogsaa rent unyttige som, at Guvernører og Viceguvernører skal være kristne, hvor de Kristne er i Flertal, i modsat Tilfælde muhamedanske. Da Guvernørerne udnævnes af Sultanen, er Bestemmelsen om deres Religion ligegyldig; mange af de værste Embedsmænd har oprindeligt været kristne og har skiftet Religion, antaget den muhamedanske for Embedets Skyld; de vilde ikke have været et Haar bedre, om de var forblevne

kristne. Det vides jo ogsaa fra Europa af, at det, at en Mand er kristen, ikke altid afgiver nogen Sikkerhed for, at han ogsaa er en ædel, uegennyttig Mand.

Iodttil 1885 var Forholdet mellem Kurderne og Armenierne i disses Vasalforhold til dem nogenlunde taaleligt. Men da der paa dette Tidspunkt af de vildeste Kurderstammer dannedes Basji-Buzuk Regimenterne *Hamidieh*, blev de Brandskatninger og Voldshandlinger, for hvilke Armenierne var Genstand, rent utaalelige. I November 1894 opskræmmedes Europa ved Meddelelser om de Myrderier, der i August og September havde fundet Sted i Sassun i Stor-Armenien; Antallet af de myrdede Armeniere opgaves forskelligt, men i Tusindvis.

Regulært paahvilede der hver Familie i Sassun følgende Afgifter: 40 Piastre — en Piaster er 16 Øre — for hvert Væsen af Mandkøn, regnet fra Fødslen af; en Indkomstskat af 100 til 200 Piastre; for hver Møllesten 30 Piastre, for hver Væv — af hvilke enhver Familie mindst har en — 30 Piastre, for det Foder-Græs, der plukkes paa Bjergene, 2 Piastre for hver Favnfuld; for hvert Faar — Faaret er 30 Piastre værd — 5 Piastre. Dernæst hævdede Skatteopkræveren en Sjettedel af al Høst — hvilken dog ikke maatte erlægges *in natura*, men beregnedes med en Fjerdedel mere end den stedlige Værdi: og for den aarlige Kvittering, der gaves for, at alle Aarets Afgifter var betalte, fordrede han for sin egen Person desuden ufravigeligt 100 Piastre. Videre krævede Kurderne, der betragtede sig som Armeniernes Herrer, af dem den saakaldte *Rafirah* (Skatten paa de Vantro), som hævdedes *in natura*; de indkrævede af hver Familie to Faar, et Tæppe til Værdi af en halvhundrede Piastre og 5—7 Kilo-grammer Smør. Det blev i Alt omtrent 150 Piastre at erlægge til hver kurdisk Høvding. Men tit kom den ene Høvding efter den anden, og den, der intet mere forefandt, gav sig til at plyndre, skænde, brænde og myrde.

I Sassun-Kresen hang man Mændene op ved Benene, brændte med gloende Jern deres Fødder, Bryst, Tunge og Pande og voldtog Kvinderne. Man nedsablede seks Tusind Mennesker under den langvarige Kamp, der udspandt sig. En af Hovedmændene for Modstanden, ved Navn Hampartzum Bojadjan, blev i Bitlis kastet i et mørkt og fugtigt Fangehul; man gav ham en Jernring om Halsen og tunge Jernlænker om Arme og Ben. Man sultede ham for at bringe ham til at underskrive en Erklæring,

hvori han erklærede sig bestukket og vildledt af den engelske Regering. Da han haardtakkede vægrede sig derved, fordojede man hans Lænker, gav ham en Jerakugle, der vejede ti Kilo-grammer, om Halsen, piskede ham, slog ham med Knipser, udrykkede hans Skæghaar et for et med Tænger, befæstede i hans Fængselsgulv spidse Søm og rullede ham paa dem, til han tabte Bevidstheden. Saa blev han kaldt til Live og hængt.

Alene i Fæstningen St. Jean d'Acre i Syrien sidder af politiske Grunde endnu 77 Armeniere, hvis fem Høvdinge Tyrkerne bogstavelig har ladet sulte ihjel, idet man har nægtet dem al Føde.

I det sidste halve Aar har alle Armeniernes Tanker drejet sig om Byen Zeitun's Skæbne. Den ligger nordligt i det armeniske Cilicien i en Dal mellem Taurus-Bjergene. Navnet Zeitun er af historiske Grunde enhver Armenier dyrebart. Der havde det armeniske Kongerige sin Residens indtil 1393, da det faldt for Seldsjukernes Erobringstog.

Myrderierne af Armenierne har jo i det forløbne Aar mest fundet Sted paa den Maade, at Tyrkerne krævede alle Vaaben, ja enhver Kniv udleveret, og derpaa udryddede Befolkningen. Da Guvernøren i Marash affordrede Zeitun's Indvaanere deres Vaaben, blev de imidlertid negtede, og siden de tyrkiske Tropper i Begyndelsen af Oktober drog mod Staden, har en Række Kampe fundet Sted, under hvilke Beboerne, som kæmpede en mod ti, har udmærket sig lige meget ved Heltemod og Krigerdygtighed. Tilsidst laa 30—40,000 Mand for Zeitun. I Nabolandsbyerne Anapat og Dunkalai, hvor Armenierne havde 250 Huse, blev bogstavelig hver enkelt myrdet. (Antallet af de i Aarets Løb dels nedslæbte dels af Hungersnød og som husvilde af Kulden dræbte Armeniere naaer nu tre Hundredetusind). I April Maaned har Zeitun maattet overgive sig, og hele den provisoriske Regering derfra ankom i Midten af Maaneden til Avetis Nazarbek i London, 25—30 Mand stærk, saa hans lille Hus nu ser ud som en Lejr. Hver Dag har han alle disse til Bords; hver Nat sover de paa Gulvet hos ham.

Der er et Træk ved de af politiske Grunde Landflygtiges Liv i London, som slaar den Fremmede, og som han føler det som en Pligt at fremhæve. Det er deres Tarvelighed. De skammer sig ikke ved deres Fattigdom, er snarere stolte af den. Aldrig var der Vin paa deres Bord, og aldrig gjorde de nogen

Undskyldning derfor; men simple Retter og engelsk Æl har ingensteds smagt mig bedre.

Det er værd at gøre en Rejse blot for at træffe Mennesker som disse Landflygtige.

Ved Aaret 1887 udgjorde Avetis Nazarbek, hans Hustru og et Par Venner, alle sammen unge Studerende, hele den armeniske Opposition, og hele Partiet satte Bladet *Henichak*. Deres Sætteri var Køkkenet i deres lille Lejlighed i Genf. Deres Navne forekom aldrig paa Bladet, og som Trykkested angaves London. Det var nødvendigt, for at den tyrkiske Regering ikke skulde lære deres Navne at kende, da de uafbrudt maatte foretage Rejser frem og tilbage til Tyrkiet. Efter et Aars Forløb havde de en meget stor Venskabskare og kunde sende Mænd som Lønbud til Tyrkiet for at undersøge bestemte Forhold og organisere Befolkningen; selv var disse Mænd naturligvis udsatte for stadige Forfølgelser og Farer. Nazarbeks unge Hustru rejste endog 1893 til det armeniske Cilicien for der at ordne de revolutionære Kræfter og gøre dem tjenstdygtige. Nazarbeks maaske smukkeste Digt er hans Farvel til hende, da hun rejste. Det lykkedes hende at faa Adgang til Fæstningen St. Jean d'Acre for at besøge hendes fagne og lænkede Venner der. Det er første Gang, sagde Avetis Nazarbek med Stolthed til mig, at en armenisk Kvinde har rejst i det tyrkiske Armenien i et saadant Øjemed, og det er indtil nu det eneste Eksempel. — Vemodigt er det kun at betænke, hvor frugtesløs den i Fortvivelse foretagne og med saa store Ofre ledede Opstand har været.

VIII

Man rejser af mange Grunde. Det har sin Interesse at leve i nye Egne, se Bygninger og Mindesmærker, iagttage Folkeliv, lære den klassiske og den nationale Kunst at kende, som Museer og Samlinger i en Verdensby rummer.

Man føler sig i London lykkelig i *Nationalgalleriet*, denne udsøgte Samling af ypperlig italiensk og spansk og højst lærerig engelsk Kunst. Ens Hjerter banker højere ved Gensyn med Botticelli, Leonardo, Perugino, Velasquez. Det er ogsaa morsomt at se saadant noget som *Alma Tadema's* Pragtbolig, der levende

minder om hans elegante og kølige Billeder; der er ikke et Stænk af malerisk Uorden i den Festsal, der udgør hans Atelier, saa lidt som i noget af hans Malerier. En Samling som det naturhistoriske Museum, hvor *Darwin's* Statue er anbragt midt i Dyrenes, Planternes, Mineraliernes Verden, er uforglemmelig selv for den, der medbringer ringe Indsigt til Beskuelsen deraf.

Man lærer inidlertid dog mere af de Mennesker, man træffer paa Rejse, end af Mindesmærker, Samlinger og Fortidens Kunstskatte. Den, der aldrig før har levet mellem Engelskmænd, vil upaatvivleligt hjembringe stærke og blivende Indtryk fra et Ophold i London, bevare mangen Personlighed og mangen Ytring i sin Eriending for Resten af sit Liv. Paa den, der kommer fra en mindre By, hvor alle Menneskers Tænkemaade er ham forud bekendt, vil London endog nødvendigvis virke overvældende rigt. Den, hvis Dage gaar hen i smaa Forhold, maa undertiden rejse, alene for at opnaa Fornemmelsen af, at han lever endnu. Der kan jo gaa Maanedes i Ens daglige Eksistens, hvor man arbejder og vegeterer uden at have nogen synderlig stærk Følelse af, at man lever. Samlivet med Mennesker af en stor, fremmed Nationalitet som den engelske bringer En da paany til at føle det levende Liv pulsere i sig. Og det er altid saa meget vundet.

Men den, der lever et aandeligt bevæget Liv, attraar mere. Han vil se store Mennesker og høre nye Ideer udtalte. Han mindes det Mismod, med hvilket Saint-Simon i sin Tid efter en Rejse skuffet forlod England med det Udbrud, at han ikke der havde fundet nogen ny Tanke paa Stabelen. Hvad en Rejsende, der søger andet og mere end brogede Indtryk og afvekslende Adspredelse, helst vil møde, det er Personligheder, der er større end dem, han plejer at træffe paa, og Tanker, der, hvad enten de er rigtige eller mangelfulde, har det i sig, som fremkalder Storm i Hundredetusinders Sind.

Nu er England i vore Dage visselig et af de Laende, hvor Aandslivet staar højest, og hvor der tænkes mest. Man træffer, ogsaa udenfor de allerede længst anerkendte Tænkere's Kres, paa Mænd, som fremlægger oprindelige og sunde Grundtanker i deres Skrifter. Blandt dem, jeg personlig lærte at kende, vil jeg nævne *J. B. Crozier*, hvis Skrift *Civilisation and Progress* fortjener at læses og drøftes. Men Englands rolige og ordnede Forhold gør det nødvendigvis vanskeligere blandt Engelskmænd at træffe den Art store og mærkelige Personligheder, der alene tager det op

med en helt forældet Samfundsorden eller med selve det onde Princip, hvor det findes legemliggjort i en Statsmagt. At man i England og kun i England træffer saadanne Personligheder, beror paa Englands enestaaende Stilling i Europa som Fristed. Mænd som Stepniak, som Nazarbek, som Krapotkin findes kun der. Og hvis Saint-Simon i vore Dage rejste i England, og hvis hans Øje blot faldt paa den Række Afhandlinger *Mutual Aid*, som Krapotkin fra 1890—96 har offentliggjort i *Nineteenth Century*, saa vilde han sikkert ikke denne Gang have forladt England uden at finde en ny Tanke paa Stabelen.